

Piotr Hapanowicz

DZIAŁALNOŚĆ MUZEUM TECHNICZNO-PRZEMYSŁOWEGO W KRAKOWIE I JEGO LIKWIDACJA W LATACH 1949–1950¹

Instytucja, będąca przedmiotem niniejszego opracowania, powstała w 1868 roku z inicjatywy dr. Adriana Baranieckiego w celu podniesienia rodzimego rzemiosła na wysoki poziom i położenie podwalin pod dalszy rozwój przemysłu i techniki. Początkowo nosiła ona nazwę Miejskie Muzeum Techniczno-Przemysłowe w Krakowie, następnie – od 1920 roku – Miejskie Muzeum Przemysłowe im. dr. Adriana Baranieckiego w Krakowie, a od roku 1934 – Muzeum Przemysłu Artystycznego w Krakowie.

Muzeum Techniczno-Przemysłowe w latach 1868–1945

Idea krzewienia kultury przemysłowej pojawiła się na ziemiach polskich dość wcześnie i wykształciła się w pełni już w latach sześćdziesiątych XIX wieku. Łączyła się ona ściśle z programem polskiego pozytywizmu. Pomysł zorganizowania krakowskiego Muzeum Techniczno-Przemysłowego zrodził się z fascynacji Adriana Bara-

---

¹ W pracy nad niniejszym artykułem autor korzystał z archiwaliów przechowywanych przede wszystkim w Archiwum Państwowym w Krakowie, a także w Bibliotece Muzeum Narodowego w Krakowie oraz ze współczesnych opracowań historycznych i muzeologicznych: Archiwum Państwowe w Krakowie – Muzeum Techniczno-Przemysłowe, APKr./29/540; Archiwum Historii Muzeum Narodowego w Krakowie, zespół akt; Sprawozdania Muzeum Przemysłowego (1895–1898), Dyrekcji Muzeum Techniczno-Przemysłowego (1909–1915), z działalności Muzeum Przemysłowego (1926–1931); Dziennik Rozporządzeń Rady Miasta Krakowa; K. Witkiewicz, *Bibliografia druków Muzeum Przemysłowego za lata 1868–1923*, Biblioteka ASP w Krakowie; B. Kołodziejowa, *Muzeum Techniczno-Przemysłowe*, „Rozprawy i Sprawozdania Muzeum Narodowego w Krakowie” 1976; Z. Beiersdorf, *Muzeum Techniczno-Przemysłowe*, „Rocznik Krakowski”, LVII, 1991; J. Kras, *Wyższe Kursy dla Kobiet*, „Biblioteka Krakowska” 1972, nr 114; I. Huml, *Warsztaty Krakowskie*, Wrocław 1973; K. Homolacs, *W sprawie Muzeum Techniczno-Przemysłowego*, Kraków 1919; I. Bojarska, K. Homolacs, *Przewodnik po zbiorach Muzeum Przemysłowego dr. A. Baranieckiego*, Kraków 1928; J. Rostański, *Adrian Baraniecki – twórca Muzeum Przemysłowego*, „Przemysł i Rzemiosło”, R. 1, 1921; W. Łuszczkiewicz, A. Belcikowski, *Dr A. Baraniecki i jego Muzeum*, „Tygodnik Ilustrowany”, t. X, 1872, nr 256; S. Batko, *Miejskie Muzeum Techniczno-Przemysłowe*, Kraków 1912; K. Malinowski, *Prekursorzy muzeologii polskiej*, Poznań 1970; *Plakat z krakowskiej Akademii Sztuk Pięknych 1899–1999*, Kraków 1999.

nieckiego zbiorami i działalnością Muzeum Kensingtonskiego w Londynie oraz innych muzeów typu techniczno-przemysłowego w Wielkiej Brytanii, z którymi zapoznał się w latach 1864–1868 podczas pobytu na emigracji.

Baraniecki doszedł do wniosku, że jedyną drogą podniesienia narodu polskiego po klęsce powstania styczniowego jest rozwój oświaty oraz przemysłu. Postanowił swój majątek oraz zdolności poświęcić dla dobra kraju. Zaczął gromadzić i skupować różne obiekty w celu założenia muzeum, które, opierając się na wzorach brytyjskich, miało stać się ogniskiem nauki oraz wiedzy technologiczno-przemysłowej, a także artystycznej.

Wybór Krakowa na rozwinięcie tej akcji muzealnej nie był przypadkowy. Zadecydowała o tym szczególna pozycja miasta i jego rola w kulturze polskiej XIX wieku. Duże znaczenie miała także przychylna postawa prof. Józefa Dietla, pierwszego prezydenta miasta w okresie autonomii.

Dzieje Muzeum rozpoczyna uchwała Rady Miasta z 4 czerwca 1868 roku, na mocy której miasto przyjęło zbiory ofiarowane przez dr. Adriana Baranieckiego. Przekazał on bogatą kolekcję, na którą składało się 5000 obiektów, z jednym tylko zastrzeżeniem, że: „Będą [one – *P.H.*] stanowić odrębne Muzeum Techniczno-Przemysłowe, utrzymywane kosztem miasta i jako jego własność na zawsze pozostaną w Krakowie”². Podstawowym celem Muzeum miało być „podniesienie przemysłu ze szczególnym uwzględnieniem rękodzieł w kierunku technicznym i artystycznym”, czyli ożywienie krakowskiego środowiska rzemieślniczego oraz przemysłowego. Środkami wiodącymi do tego celu miały być: zbiory okazów i wzorów, biblioteka, nauka rysunków i modelowania, laboratorium techniczno-przemysłowe, odlewiarnia, wykłady, publikacje, koncerty, wystawy. Na siedzibę Muzeum Baraniecki otrzymał od władz miejskich pomieszczenia w dawnych zabudowaniach klasztoru oo. Franciszkanów przy ul. Franciszkańskiej 4.

Opracowany przez Baranieckiego statut muzeum jako instytucji miejskiej został zatwierdzony przez Radę Miasta 3 lipca 1868 roku. Tym samym powstało najstarsze, obok Muzeum Przemysłu i Rolnictwa w Warszawie, muzeum typu przemysłowego na ziemiach polskich, zorganizowane w 11 lat po wzorcowym muzeum londyńskim (1857) i zaledwie pięć lat po wiedeńskim Muzeum Sztuki i Przemysłu (1863). W owym czasie było to jedyne muzeum krakowskie, ponieważ Muzeum Książąt Czartoryskich udostępniono społeczeństwu dopiero w 1876 roku, a Muzeum Narodowe powstało w roku 1879.

Zarząd Muzeum Techniczno-Przemysłowego spoczywał w rękach Komitetu powoływanego przez Radę Miasta oraz w ręku dyrektora, którym był dożywotnio dr Baraniecki. Komitet miał za zadanie regulować sprawy wewnętrzne Muzeum, określać prawa i obowiązki dyrektora oraz innych urzędników, projektować budżet instytucji, przedstawiać kandydatów na urzędników muzealnych, składać corocznie sprawozdanie ze swoich czynności i wydatków. Zwierzchnikiem Muzeum była Rada Miasta Krakowa, uchwałała ona corocznie budżet na podstawie przedłożonego przez Komitet Muzeum preliminarza, przyjmowała sprawozdanie Komitetu, mianowała urzędników muzealnych, była upoważniona do zmiany statutu instytucji. Koszty utrzymania lokalu, wynagrodzenia pracowników Muzeum oraz stały jego budżet na zakupy zbiorów

---

² Archiwum Państwowe w Krakowie, akta Muzeum Przemysłu Artystycznego.

i akcje szkoleniowe przyjęły na siebie Gmina Miasta Krakowa oraz Wydział Krajowy we Lwowie.

Wobec stosunkowo niewielkich środków finansowych na działalność Muzeum Baraniecki oparł się w dużej mierze na pracy społecznej, pozyskując wielu uczonych, artystów i donatorów. Początkowo praca muzealna polegała na organizowaniu instytucji od podstaw, adaptowaniu pomieszczeń na potrzeby magazynowe, opracowywaniu i prezentacji kolekcji. Opierając się na zbiorach Muzeum, Baraniecki zainicjował szeroką działalność oświatowo-pedagogiczną. W pomieszczeniach muzealnych została urządzona wielka sala wykładowa, przeznaczona na tzw. wykłady świąteczne i niedzielne. Niezwykle ważną inicjatywą twórcy Muzeum była zorganizowanie w 1868 roku cyklu wykładów popularnonaukowych przeznaczonych przede wszystkim dla kobiet³. Baraniecki był prekursorem kształcenia wyższego kobiet na ziemiach polskich, jego wyższe kursy przy Muzeum Techniczno-Przemysłowym były całkowitą nowością, zapoczątkowały one nowoczesne kształcenie kobiet na poziomie studiów uniwersyteckich. W 1870 roku podjęto starania o uznanie kursów za Wyższy Zakład dla Kobiet o statusie akademii. Nauka odbywała się na wydziałach: nauk przyrodniczych, sztuk pięknych, nauk historyczno-literackich, nauk handlowych, gospodarczych, spośród których rozwinęły się pierwsze trzy. Ogólna liczba słuchaczek w latach 1868–1891 (za życia Baranieckiego) wyniosła ponad trzy tysiące. Kursy zyskały znaczną popularność i uznanie, odznaczały się wysokim poziomem merytorycznym. Dyrektor Muzeum zabiegał o to, by na wykładowców powoływać wybitnych uczonych i specjalistów. Wśród nich byli profesorowie Uniwersytetu Jagiellońskiego, Szkoły i Instytutu Przemysłowego, Szkoły Sztuk Pięknych – m.in. Jan Matejko, Władysław Łuszczkiewicz, Marian Sokołowski, Karol Estreicher senior, Filip Pokutyński, Wincenty Wodzinowski, Jacek Malczewski, Józef Szujski, Józef Ujejski, Izidor Kopernicki, Lucjan Rydel, Stanisław Smolka i Napoleon Cybulski.

Trzecią instytucją działającą przy Muzeum, a zainicjowaną przez Baranieckiego, były Wyższe Kursy Handlowe dla Mężczyzn, działające w latach 1870–1877, jednak nie przetrwały one z powodu braku funduszy. Ponadto Muzeum prowadziło wiele specjalistycznych kursów dla rzemieślników.

Początkowo w placówce powstały dwa działy: przemysłowy i etnograficzny oraz pracownia odlewów gipsowych. Dział przemysłowy obejmował surowce, gotowe produkty rzemieślnicze i przemysłowe oraz modele warsztatów i maszyn, pochodzące przede wszystkim z zakupów w Paryżu i Londynie. Dział etnograficzny był oparty przede wszystkim na ludowym rzemiośle artystycznym, pracownia odlewów gipsowych stanowiła zaś załączek przyszłych warsztatów wzorcowych. Wykonywano tam wysokiej jakości odlewy zabytków dawnej sztuki polskiej, m.in. kopie dekoracji kaplicy Zygmuntowskiej. Dzięki inicjatywie Baranieckiego powstała również biblioteka oraz gabinet rycin.

Muzeum Techniczno-Przemysłowe stanowiło jedną z najważniejszych instytucji kulturalnych i edukacyjnych w Krakowie w 2. połowie XIX wieku i na początku XX.

---

³ Kursy dla kobiet założone przez Baranieckiego z czasem nosiły nazwę Wyższego Zakładu Naukowego dla Kobiet, od 1895 roku zwane Wyższymi Kursami dla Kobiet im. dr. Adriana Baranieckiego były prowadzone przez miasto do roku 1924.

Drugi okres działalności Muzeum w latach 1891–1904 wiązał się z dyрекcją architekta Jana Wdowiszewskiego i realizacją założeń programowych instytucji. W tym czasie nastąpiło oddzielenie kursów Baranieckiego od Muzeum. Zbiory muzealne zostały powiększone do 21 tysięcy obiektów i 9630 tomów biblioteki. Trwały prace nad ich skatalogowaniem, wyceną i stosownym zabezpieczeniem. Oprócz stałego udostępniania zbiorów w niedziele i święta Muzeum rozpoczęło organizowanie ekspozycji czasowych. Szczególnie interesująca była wystawa zbiorów Władysława Kościeleckiego (Sefera Paszy), a także pierwsza na ziemiach polskich wystawa artystycznych plakatów europejskich, zorganizowana w roku 1898.

Po śmierci dyrektora Wdowiszewskiego w 1904 roku patronat nad Muzeum objęło miejskie Muzeum Narodowe w Krakowie. W tym roku rozpoczęła się intensywna walka o reorganizację placówki, gdyż jej dotychczasową działalność oceniono negatywnie. W roku 1905 dr Artur Benis, radny krakowski, przedstawił projekt reorganizacyjny, uwzględniający zarówno artystyczny, jak i techniczny aspekt działalności przyszłego Muzeum. Według Benisa, działalność instytucji miała opierać się na prowadzeniu wzorcowych warsztatów rzemieślniczych. Muzeum powinno mieć dużą halę maszyn wyposażoną w nowoczesny sprzęt, w której rzemieślnicy krakowscy mogliby się zapoznać z nowymi typami maszyn, nowoczesnymi procesami technologicznymi oraz metodami organizacji pracy⁴. Ponadto instytucja miała prowadzić kursy mistrzowskie i zawodowe oraz liczne poradnie specjalistyczne. Do pomocy w realizacji tego programu, w grudniu 1907 roku powołano przy Muzeum Krajowy Instytut Popierania Rękodzieł i Przemysłu.

W latach 1907–1910 Muzeum kierował znany architekt, inż. Tadeusz Stryjeński. W okresie jego rządów zajęto się wcielaniem w życie założeń reorganizacyjnych i sprawą budowy własnego budynku. W 1907 roku wyselekcjonowane ze zbiorów muzealnych obiekty przyrodnicze przekazano do gabinetu przyrodniczego Uniwersytetu Jagiellońskiego oraz do Akademii Handlowej⁵. Zreorganizowano bibliotekę, opracowano jednolity program kursów mistrzowskich. W roku następnym urządzono pierwszą wzorcową pracownię introligatorską. Muzeum organizowało szereg kursów zawodowych dla rzemieślników z Krakowa i okręgu krakowskiego.

W latach 1910–1920 dyrektorem Muzeum był inż. Stanisław Till. W tym czasie instytucja po wielu latach starań uzyskała własny gmach, który został wzniesiony przy ul. Smoleńsk 9, według projektu Stryjeńskiego, fasadę zaś zaprojektował Józef Czajkowski. W 1911 roku rozpoczął działalność warsztat metalowy.

Przeprowadzkę Muzeum do nowej siedziby w 1913 roku poprzedziła druga selekcja zbiorów. Na mocy uchwały Rady Miasta oddano w depozyt część zbiorów etnograficznych do Muzeum Etnograficznego (2942 obiekty), znaczną część materiałów surowcowych do Wyższej Szkoły Przemysłowej (2025) oraz Akademii Handlowej

---

⁴ A. Benis, *Muzeum Przemysłowe w Krakowie*, Kraków 1905; B. Kołodziejowa, *Muzeum Techniczno-Przemysłowe*, (w:) „Rozprawy i Sprawozdania Muzeum Narodowego w Krakowie” 1976, s. 198–200.

⁵ *Muzeum Techniczno-Przemysłowe*, „Czas” 23 I 1907.

(3590), 4700 rycin artystycznych i komplet strojów ludowych z ziem polskich do Muzeum Narodowego. Ogółem przekazano do innych instytucji 13 290 obiektów⁶.

W okresie I wojny światowej w Muzeum zorganizowano kolejne pracownie: stolarską, drukarską i fotograficzną. Warsztaty i pracownie stanowiły podstawową działalność, będąc wyróżnikiem instytucji na tle placówek muzealnych podobnego typu działających na ziemiach polskich. Były one miejscem twórczym, w którym łączono koncepcję artystycznego projektu z jego technicznym wykonaniem przez rzemieślnika. Warsztaty narzucały ścisłą współpracę między artystą i rzemieślnikiem. Ważnym impulsem do aktywizacji pracowni była działalność Warsztatów Krakowskich, stowarzyszenia o charakterze artystyczno-wytwórczym, które powstało przy Muzeum w 1913 roku i zapewniło dobrze wykształcone, zdolne kadry na kursach muzealnych, ponadto ukształtowały artystyczny kierunek pracowni muzealnych⁷.

W latach 1920–1939 instytucją kierował inż. Eugeniusz Tor, były dyrektor szkoły Przemysłowej w Krakowie. 29 kwietnia 1920 roku Muzeum otrzymało nowy statut zatwierdzony przez Radę Miasta Krakowa. Na jego mocy Muzeum oraz Instytut Rękodzieł i Przemysłu zostały połączone w jedną instytucję o nazwie: Miejskie Muzeum Przemysłowe im. dr. Adriana Baranieckiego. Działalność Muzeum w okresie międzywojennym rozwijała się dzięki Gminie Miasta Krakowa i rządowemu patronatowi Ministerstwa Oświaty i Propagandy. W tym czasie rozbudowano warsztaty i pracownie, zaopatrzone je w najnowszy sprzęt i maszyny oraz zorganizowano pracownie: elektromechaniczną, cyzylerską, cynkograficzną, hafciarską oraz koszykarską.

W 1926 roku władze miasta powołały przy Muzeum Instytut Rzemieślniczo-Przemysłowy, w 1934 zaś obie instytucje rozdzielono. Instytut miał organizować kursy zawodowe oraz pracownie rzemieślnicze, natomiast organizację wystaw, odczytów, konkursów pozostawiono w gestii Muzeum. W ramach Instytutu powołano do życia pracownię psychotechniczną, poradnię zawodową, a w latach trzydziestych – Biuro Organizacji Pracy oraz Dział Higieny Pracy⁸.

W działalności Muzeum nacisk położono na funkcji szkoleniowej zbiorów. W pracy oświatowej, obok odczytów specjalistycznych z różnych dziedzin, organizowano wycieczki do zakładów przemysłowych oraz wykorzystywano kinematograf. Znaczną popularność Muzeum zyskało dzięki projekcjom filmowym oraz organizacji corocznej Szopki Krakowskiej, w okresie Bożego Narodzenia. W 1928 roku ukończono w Muzeum prace nad aranżacją wystawy stałej, której celem było ukazanie rzemiosła artystycznego w aspekcie technologicznym. W roku 1930 przy Muzeum powstało Miejskie Biuro Propagandy, którego zadaniem było koordynowanie działalności informacyjno-promocyjnej oraz organizacja imprez kulturalnych w Krakowie⁹.

Analizując inwentarze Muzeum, warto zwrócić uwagę na fakt, iż znaczną część obiektów Baraniecki otrzymywał jako dary, część nabywał drogą zakupu. Początkowo Muzeum Techniczno-Przemysłowe jako jedyna czynna placówka muzealna w Krakowie gromadziła różnorodne obiekty, ich selekcję i wymiany muzealne planowano do-

⁶ APKr., MPA 8, k. 993.

⁷ B. Kołodziejowa, dz. cyt., s. 202.

⁸ Inwentarz MPA z lat 1868–1950, oprac. J. Dembiec, APKr., MPA 34, s. 5–10.

⁹ B. Kołodziejowa, dz. cyt., s. 200–203.

piero na przyszłość. Wśród eksponatów znajdowały się obiekty z dziedzin techniki, przemysłu, rolnictwa z różnych części świata. Zbiory obejmowały także obiekty rzemiosła artystycznego i użytkowego (polskiego i zagranicznego, w tym wyroby metalowe, jubilerskie, ceramikę, porcelanę, szkło, tkaniny), wytwory polskiej i obcej sztuki ludowej (m.in. cenne eksponaty z wypraw afrykańskich Stanisława Szolca-Rogozińskiego, syberyjskich Benedykta Dybowskiego, amerykańskich Konstantego Jelskiego). Znaczące darowizny prof. Izydora Kopernickiego, Włodzimierza Dzieduszyckiego oraz innych ofiarodawców złożyły się na niezmiernie interesującą kolekcję rzemiosła artystycznego z dziedziny tkactwa, haftów i ceramiki. Muzeum skompletowało również cenną kolekcję porcelany polskiej z Korca i Baranówki oraz kolekcję fajansów z ziem polskich pochodzących z okresu od XVII po XIX wiek. Od chwili powstania wzorcowych warsztatów muzealnych rozpoczął się napływ do zbiorów muzealnych wyrobów własnej produkcji, obiektów konkursowych i kursowych.

W 1912 roku zbiór muzealny szacowano na 30 tysięcy obiektów, a katalog obejmował 20 działów:

- Dział I – przyroda (rolnictwo, leśnictwo, ogrodnictwo, sadownictwo),
- Dział II – górnictwo, hutnictwo, mineralogia i geologia,
- Dział III – przemysł chemiczny,
- Dział IV – przemysł tekstylny i kostiumy,
- Dział V – przemysł skórzaný,
- Dział VI – przemysł metalowy,
- Dział VII – złotnictwo i jubilerstwo,
- Dział VIII – przemysł drewniany i meblarstwo,
- Dział IX – wyroby z kamienia i gipsu,
- Dział X – przemysł ceramiczny,
- Dział XI – przemysł szklany,
- Dział XII – drobny przemysł z różnych materiałów,
- Dział XIII – przemysł papierniczy,
- Dział XIV – pisma, druki, grafika,
- Dział XV – malarstwo artystyczne i dekoracyjne,
- Dział XVI – instrumenty naukowe i precyzyjne,
- Dział XVII – instrumenty muzyczne,
- Dział XVIII – broń,
- Dział XIX – budownictwo i inżynieria,
- Dział XX – numizmatyka i sfragistyka.

Po 1913 roku powstały jeszcze:

- Dział XXI – oprawy książkowe,
- Dział XXII – pisanki¹⁰.

Równolegle ze zbiorami Muzeum rozwijała się biblioteka, która już w 1902 roku liczyła około 9 tysięcy woluminów. W roku 1920 pozyskano ogromny księgozbiór Heleny Dąbcańskiej-Budzynowskiej, a w roku 1926 bibliotekę Wyższych Kursów dla Kobiet oraz cenny księgozbiór Towarzystwa Miłośników Książki. Przy bibliotece po-

---

¹⁰ Tamże, s. 209.

wstało również Biuro Katalogu Centralnego Bibliotek Miejskich w Krakowie, pełniące funkcję pomocniczą i nadzorczą nad wszystkimi bibliotekami miejskimi.

Od roku 1914 przy Muzeum działała drukarnia. Instytucja w ciągu swego istnienia wydawała czasopisma, w tym: „Przegląd Rękodzielniczy” (ukazywał się w okresie 1912–1919), miesięcznik przeznaczony dla rzemieślników różnych zawodów, następnie w okresie 1918–1919 oraz 1925–1932 „Rzeczy Piękne”, a w przerwie pomiędzy dwiema edycjami linię pisma kontynuowały „Przemysł i Rzemiosło” oraz „Przemysł – Rzemiosło – Sztuka”.

II wojna światowa nie przerwała działalności Muzeum. Zbiory zostały przed wybuchem wojny przeniesione do schronów, a następnie rozpakowane i umieszczone w salach. Jako Städtisches Gewerbe Museum in Krakau instytucja podlegała Wydziałowi Propagandy i Kultury (Hauptabteilung Propaganda und Kulturamt in Krakau) przy zarządzie Generalnego Gubernatorstwa. Niemiecki zarząd okupacyjny nie mógł objąć ścisłą kontrolą całości zbiorów polskich, dlatego też pozostawił część placówek, w tym Muzeum Przemysłu Artystycznego, pod dotychczasowym kierownictwem. Do końca roku 1941 starano się w muzeum kontynuować niektóre formy działalności na wzór przedwojenny, organizowano kursy robót kobiecych, koszykarskie, warsztaty artystyczne wyrobów ludowych. Na mocy zarządzeń władz niemieckich zlikwidowano Instytut Rzemieślniczo-Przemysłowy przy Muzeum oraz wyodrębniono warsztaty i pracownię, które pod nazwą „Krakauer Werkstätten” pracowały pod kierunkiem Stadtverwaltung (Zarządu Miejskiego). Wykonując zarządzenie z 21 stycznia 1942 roku, przystąpiono do skatalogowania wszystkich obiektów muzealnych w trzech działach:

- I. Osiągnięcia niemieckie na Wisłą,
- II. Etnografia,
- III. Historia kultury.

Ekspozycja muzealna była zamknięta, a obiekty muzealne zmagazynowane, nieczynna była także biblioteka i kino muzealne. W budynku Muzeum zmagazynowano także część zbiorów z galerii malarstwa Muzeum Narodowego w Sukiennicach oraz zbiory innych instytucji, w tym Szkoły Przemysłu Artystycznego. Okres okupacji hitlerowskiej nie przyniósł Muzeum jednak większych strat, więc po zakończeniu wojny mogło ono rozpocząć intensywną działalność¹¹.

Działalność Muzeum Przemysłu Artystycznego w Krakowie w okresie powojennym (1945–1949)

Po II wojnie światowej Muzeum Przemysłu Artystycznego wróciło pod zarząd miasta. Instytucją kierował wówczas Kazimierz Witkiewicz – malarz, grafik książkowy, bibliotekarz i bibliofil, absolwent Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie. Od 1912 roku był pracownikiem, następnie kustoszem biblioteki muzeum, od 1 czerwca 1935

---

¹¹ Miejskie MPA w Krakowie podczas okupacji i w okresie powojennym: APKr., MPA 8, k. 1125; Archiwum Muzeum Narodowego w Krakowie, zespół akt 215/81, 25–34, 23, 41, 87–91; B. Kołodziejowa, dz. cyt., s. 204–205.

roku wicedyrektorem, a od 26 lutego 1945 roku pełnił obowiązki dyrektora¹². Poprzednik Witkiewicza, inż. Eugeniusz Tor, został wiceprezydentem miasta oraz objął prezesurę Instytutu Rzemieślniczo-Przemysłowego. Instytucja ta zabiegała o usamodzielnienie i odłączenie od Muzeum zarówno organizacyjne, jak i lokalowe, co nastąpiło pod koniec lat czterdziestych – otrzymała wówczas nazwę Zakładu Doskonalenia Rzemiosła z siedzibą przy ul. Dietla 38¹³.

Budynek muzeum przy ul. Smoleńsk 9 niewiele ucierpiał podczas wojny. Bezpośrednio po opuszczeniu wojsk niemieckich w styczniu 1945 roku przystąpiono do porządkowania całego budynku, przede wszystkim biblioteki, zbiorów, następnie warsztatów. W gmachu Muzeum początkowo znalazły siedzibę biura Zarządu Miejskiego i Prezydium Miasta na czele z prezydentem dr. Alfredem Fiderkiewiczem¹⁴. Wkrótce po opuszczeniu budynku przez Zarząd Miejski rozpoczęła działalność biblioteka. Była to pierwsza czytelnia otwarta w Krakowie w pierwszych tygodniach 1945 roku. Prace porządkowe wymagały czasu, gdyż w salach wystawowych znajdowało się wiele przedmiotów zdeponowanych na czas wojny przez Muzeum Narodowe w Krakowie, Muzeum Etnograficzne, Akademię Sztuk Pięknych, Bractwo Kurkowe, Towarzystwo Miłośników Książek, Towarzystwo Przyjaciół Sztuk Pięknych, a także gimnazja krakowskie.

Na początku października 1945 roku otworzono dział ceramiki oraz wyrobów metalowych. W styczniu 1946 roku wykonano projekt berła dla znanego aktora Ludwika Solskiego, w ciągu tego roku częściowo usunięto zdeponowane przedmioty, przystąpiono także do oczyszczenia i konserwacji zbiorów. W ramach współpracy z Komitetem Obchodów Roku Kościuszkowskiego przygotowano projekty graficzne do wystawy kościuszkowskiej, wykonano projekt sztandaru dla cechu krakowskich introligatorów, ogłoszono wspólnie z cechem ślusarzy, elektryków i wulkanizatorów samochodowych konkurs na sztandar, ogłoszono również z Powiatowym Związkiem Cechów konkurs na buzdycan dla kardynała Adama Stefana Sapiehy.

Wznowiono działalność wystawienniczą, przygotowano objazdową wystawę wnętrz świetlicowych (30 I–6 II 1946), następnie urządzono wystawę buzdycanów dla kardynała Adama Stefana Sapiehy (5–10 VIII 1946), na której zaprezentowano 22 projekty, zorganizowano także wystawę prac uczniów Liceum Sztuk Plastycznych (9–28 IX 1946). Otwarto również salę ceramiki ludowej i starych kaflí. Prowadzono prace nad kontrolą księgozbioru, opracowano nowe nabytki, skatalogowano dawniejsze książki, opracowano nowy katalog czasopism oraz spis dubletów. Gabinet Rycin przeprowadził kontrolę inwentarza i uzupełnił katalogi. Zorganizowano także w końcu 1946 roku wystawę prac Józefa Ratzki z zakresu grafiki drukarskiej (10 XI–1 XII 1946) oraz wystawę jubileuszową Towarzystwa Miłośników Książki w 25-lecie jego działalności (29 XII 1946–12 I 1947).

¹² Witkiewicz był w 1913 roku współzałożycielem Warsztatów Krakowskich, w 1922 współtwórcą i wieloletnim prezesem Towarzystwa Miłośników Książki w Krakowie, redaktorem „Silva Rerum”, w latach 1925–1932 redaktorem miesięcznika „Rzeczy Piękne”, a od 1954 – profesorem Akademii Sztuk Pięknych; APK, MPA 155, k. 7; APKr., MPA 155, k. 15.

¹³ 20-lecie działalności (50-lecie istnienia) Zakładu Doskonalenia Zawodowego w Krakowie, Kraków 1965.

¹⁴ APKr., MPA 8, k. 1127.

W roku 1946 w Muzeum funkcjonowały następujące jednostki organizacyjne: Dyrekcja, Zbiory, Biblioteka, Gabinet Rycin oraz Warsztaty. Zatrudnionych było 4 pracowników naukowych, 8 pracowników administracyjnych, 12 fizycznych oraz 4 pracowników administracyjnych i 5 fizycznych w Instytucie Rzemieślniczym¹⁵.

W roku 1947 przygotowano wystawę prac graficznych Jana Bukowskiego (27 IV–11 V 1947), następnie 8 czerwca 1947 roku otworzono w ramach Dni Krakowa wielką wystawę *Sztuka Ludowa*, która cieszyła się znaczną popularnością. Ponadto pracownicy biblioteki w związku z tą wystawą urządzili ekspozycję z wydawnictwami z zakresu sztuki ludowej, pracownicy zbiorów zaś ekspozycję rzeźby ludowej. Wznowiono działalność oświatową, prowadząc w Gabinecie Rycin zajęcia pokazowe dla studentów Akademii Sztuk Pięknych. Po uporządkowaniu głównej sali wykładowej ponownie zostały zorganizowane wykłady, odczyty, zebrania naukowe. Udzielano także porad z zakresu drukarstwa, introligatorstwa, hafciarstwa, w szczególności zaś projektowania druków, zaproszeń, afiszów, sztandarów oraz wszelkich spraw związanych z rzemiosłem i sztuką stosowaną.

Rozwijano współpracę z krakowską Izłą Rzemieślniczą, cechami rzemieślniczymi, związkami artystycznymi¹⁶. W IV kwartale 1947 roku została przygotowana wystawa świątków z depozytu prof. Horbackiego, wykonano 85 sztuk odlewów gipsowych dla Wydziału Architektury przy Politechnice Krakowskiej, przeprowadzono konserwację kilimów ludowych. Muzeum w tym czasie odwiedziło 1861 osób, a z biblioteki skorzystało 1733 czytelników¹⁷.

9 listopada 1947 roku, wspólnie z Towarzystwem Przyjaciół Sztuk Pięknych i Towarzystwem Miłośników Książki, otworzono wystawę dzieł Stanisława Wyspiańskiego w 40. rocznicę śmierci artysty. Następnie zorganizowano wraz z Towarzystwem Miłośników Książki wystawę grafik Adama Pilińskiego. Ogółem frekwencja w roku 1947 wyniosła 13 011 osób, w tym 1594 wejść bezpłatnych. Wystawa Sztuki Ludowej czynna była przez ponad 9 miesięcy do 28 marca 1948 roku. Ekspozycję odwiedziło w sumie 10 824 osób, w tym 206 wycieczek zorganizowanych¹⁸.

Zbiory muzealne były udostępniane codziennie w godzinach od 9.00 do 14.00, a w niedziele i święta od 10.00 do 13.00. Biblioteka z czytelnią były otwarte codziennie w godzinach od 9.00 do 14.00 oraz od 17.00 do 20.00, z wyjątkiem niedziel i świąt¹⁹.

Stan kadry Muzeum Przemysłu Artystycznego na dzień 1 listopada 1947 roku obrazuje poniższe zestawienie:

• **Pracownicy merytoryczni (11 osób):**

Irena Bojarska – etatowy kustosz zbiorów, kierownik zbiorów, wykształcenie licealne, absolwentka Wyższych Kursów Baranieckiego,

¹⁵ Pismo do Wydziału Oświaty, Kultury, Sztuki Zarządu Miejskiego z 11 października 1946 r., APKr., MPA 2, k. 161.

¹⁶ Sprawozdanie z działalności MPA w Krakowie za czas od 18 stycznia 1945 r. po koniec 1947, APKr., MPA 8, k. 975, 977–979.

¹⁷ Sprawozdanie z działalności MPA w Krakowie w IV kwartale 1947 r., APKr., MPA 8, k. 985.

¹⁸ Sprawozdanie z działalności MPA w Krakowie w 1947 r. i I kwartale 1948 r., APKr., MPA 8, k. 1051, 1067.

¹⁹ APKr., MPA 8, k. 1094; APKr., MPA 2, k. 167.

Mieczysław Dyląg – kontraktowy adiunkt, absolwent Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie,
Stanisław Godyń – kontraktowy bibliotekarz, obsługa czytelní, wykształcenie licealne,
Stefania Grębska – kontraktowy pomocnik zbiorów, absolwentka liceum pedagogicznego,
Julia Lisowska – etatowy kustosz zbiorów, wykształcenie wyższe, absolwentka Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu Jagiellońskiego, historyk sztuki,
Erna Moser – kierownik kancelarii, kasjer, wykształcenie średnie, absolwentka Akademii Handlowej,
dr Julia Strachowa – kontraktowy kustosz biblioteki, wykształcenie wyższe, doktorat Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu Warszawskiego,
Ludwik Strojek – kierownik Gabinetu Rycin, wykształcenie wyższe, absolwent Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu Jagiellońskiego,
Elżbieta Witek – kontraktowy bibliotekarz, wykształcenie wyższe, mgr filozofii,
Kazimierz Witkiewicz – etatowy dyrektor, wykształcenie wyższe, absolwent Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie,
Władysław Zasadni – etatowy sekretarz Muzeum, kierownik sekretariatu, wykształcenie średnie.

• **Dział Ogólno-Administracyjny (14 pracowników fizycznych)**

Józef Dobrowolski – doręczyciel,
Michał Dziechciarz – woźny biblioteki,
Franciszka Gawin – sprzątaczká,
Mikołaj Karczewski – portier,
Wiktoria Leksander – kucharka,
Antoni Mól – sprzątający-doręczyciel,
Franciszek Pietrzyk – dozorca,
Józef Pilch – woźny-doręczyciel,
Ignacy Radoń – portier,
Maria Stępień – sprzątaczká zbiorów,
Józef Szlachetka – nadzorca (gospodarz) gmachu,
Maria Wędzicha – podkuchenna,
Sebastian Wierzba – dozorca nocny,
Stanisław Zdziarski – palacz, elektryk.

• **Pracownicy miejscy przydzieleni do Instytutu Rzemieślniczego (9 osób)**

Tadeusz Bielczyk – kierownik pracowni introligatorskiej,
Ludwika Gruszczyńska – pracownik drukarni,
Teresa Henoch – kasjer,
Władysław Hołóń – czeladnik stolarski,
Jan Mika – czeladnik introligatorski,
Stanisław Mytnik – kierownik metalowni,
Maria Pach – referent w pracowni psychotechnicznej,

Stanisław Potoczek – czeladnik introligatorski,
Stanisław Suder – czeladnik metalowni²⁰.

Warto w tym miejscu przedstawić schemat organizacyjny Muzeum w roku 1948. Instytucją kierował dyrektor. W Muzeum funkcjonowały cztery działy:

- I. Dział Ogólno-Administracyjny,
- II. Dział Zbiorów,
- III. Dział Biblioteki,
- IV. Dział Gabinet Rycin²¹.

Stan kadry Muzeum Przemysłu Artystycznego w 1948 roku uległ pewnym zmianom personalnym, co ilustruje poniższe zestawienie:

• **Pracownicy merytoryczni (11 osób – bez zmian)**

Dział Ogólno-Administracyjny (14 pracowników fizycznych)

Józef Dobrowolski – doręczyciel,
Michał Dziechciarz – woźny biblioteki,
Franciszka Gawin – sprzątaczką,
Jan Grela – woźny kancelaryjny,
Mikołaj Karczewski – portier,
Antoni Mól – sprzątający-doręczyciel,
Ignacy Piasecki – portier,
Franciszek Pietrzyk – dozorca,
Józef Pilch – woźny-doręczyciel,
Franciszek Poniedziałek – dozorca,
Maria Stępień – sprzątaczką zbiorów,
Józef Szlachetka – nadzorca (gospodarz) gmachu,
Franciszek Wątor – pomocnik palacza,
Stanisław Zdziarski – palacz, elektromonter.

Ogółem w Muzeum na dzień 1 września 1948 roku było zatrudnionych 25 pracowników. Ponadto 9 pracowników miejskich było przydzielonych do Instytutu Rzemieślniczego²².

Muzeum Przemysłu Artystycznego było miejską instytucją, której podstawą finansową stanowił budżet miasta Krakowa, uchwalany corocznie przez Miejską Radę Narodową. Muzeum nie prowadziło samodzielnej księgowości. Środki finansowe na bieżącą działalność otrzymywało z Zarządu Miejskiego, za pośrednictwem Wydziału Oświaty i Kultury. Ponadto Muzeum stałe wspierało subwencjami Ministerstwo Kultury i Sztuki. Kierownictwo Muzeum mogło przeznaczać na zakupy kwoty nieprzekraczające 10 000 zł, na zwiększenie tej kwoty konieczne było zezwolenie Wydziału Oświaty i Kultury, ewentualnie decyzja prezydenta Krakowa²³.

Finanse Muzeum na rok 1947 prezentuje poniższe zestawienie:

I. Dochody:

1. Subwencje Ministerstwa Kultury i Sztuki – 540 000 zł.

---

²⁰ APKr., MPA 8, k. 989.

²¹ Plan podziału płac na dzień 26 sierpnia 1948 r., APKr., MPA 2, k. 169.

²² Stan kadry na dzień 1 września 1948 r., APKr., MPA 2, k. 169, 187.

²³ APKr., MPA 8, k. 1005.

2. Bilety wstępu do zbiorów – 55 621 zł.
3. Gmina Miasta Krakowa – koszty utrzymania muzeum, utrzymanie budynków, opał, oświetlenie, uzupełnienie oraz konserwacja zbiorów i biblioteki, urządzenie wystaw – 3 799 159 zł.

Ogółem 4 394 780 zł

II. Wydatki:

1. Na uzupełnienie i konserwację zbiorów z subwencji Ministerstwa Kultury i Sztuki – 540 000 zł.
2. Na konserwację budynków i urządzeń – 1 008 000 zł.
3. Na oświetlenie, opał, czystość, ubezpieczenia rzeczowe – 243 000 zł.
4. Na wydatki kancelarii, druki, opłaty telefoniczne – 57 300 zł.
5. Na utrzymanie i uzupełnianie zbiorów, biblioteki, gabinetu rycin – 688 900 zł.
6. Wydatki na personel – 1 857 400 zł.

Ogółem – 4 394 780 zł

Wydatki z pozycji od 2 do 6 pokrywała Gmina Miasta Krakowa²⁴.

Sprawozdanie finansowe Muzeum Przemysłu Artystycznego w Krakowie na rok 1948 prezentuje poniższe zestawienie:

I. Dochody:

1. Subwencje Ministerstwa Kultury i Sztuki – 505 000 zł.
2. Bilety wstępu do Muzeum – 200 675 zł.
3. Gmina Miasta Krakowa – koszty utrzymania instytucji, utrzymanie budynków, opał, oświetlenie, uzupełnienie i konserwacja zbiorów i biblioteki, urządzenie wystaw – 5 247 209 zł.

Ogółem – 5 952 884 zł

II. Wydatki:

1. Na uzupełnienie i konserwację zbiorów z subwencji Ministerstwa Kultury i Sztuki – 505 000 zł.
2. Na konserwację budynków i urządzeń – 850 000 zł.
3. Na oświetlenie, opał, czystość, ubezpieczenia rzeczowe – 609 504 zł.
4. Na wydatki kancelarii, druki, opłaty telefoniczne – 116 388 zł.
5. Na utrzymywanie i uzupełnianie zbiorów, biblioteki, gabinetu rycin – 399 992 zł.
6. Wydatki na personel – 2 472 000 zł.

Ogółem – 5 952 884 zł

W 1949 roku w realizowanym planie wystaw Muzeum zaznacza się coraz większa indoktrynacja polityczna. 18 stycznia tegoż roku z okazji 4. rocznicy „wyzwolenia” miasta została otwarta wystawa rzemiosła artystycznego narodów słowiańskich. Następnie w końcu października 1949 zorganizowano w czytelni Muzeum wystawę prac artystów grafików ZSRR w zakresie bibliofilskim²⁵.

---

²⁴ APKr., MPA 168.

²⁵ APKr., MPA 8, k. 1121; Sprawozdanie MPA z działalności w IV kw. 1948 r., APKr., MPA 8, k. 1131–1132.

Likwidacja Muzeum Przemysłu Artystycznego w latach 1949–1950

Upaństwowienie Muzeum Przemysłu Artystycznego i pozbawienie go samodzielnego bytu wpisuje się w szeroki proces podporządkowania wszelkich dziedzin życia scentralizowanej władzy państwowej, za którą stała partia komunistyczna (Polska Partia Robotnicza, następnie Polska Zjednoczona Partia Robotnicza).

Widocznym przejawem tej polityki była początkowo systematyczna likwidacja wszelkich niezależnych środowisk politycznych, stowarzyszeń i organizacji społecznych, przejęcie na własność państwa podstawowych gałęzi gospodarki narodowej, czyli nacjonalizacja przemysłu. Kolejnym elementem tego procesu była likwidacja sektora prywatnego i niezależnej spółdzielczości, która przeszła do historiografii jako „bitwa o handel”²⁶.

W 1948 roku władze komunistyczne rozpoczęły upowszechnianie hasła „socjalistycznych” przeobrażeń na wsi w duchu kolektywizacji. W tym czasie kontroli państwa poddano całą drobną wytwórczość, rzemiosło, spółdzielczość, przemysł artystyczny i ludowy. Jednocześnie przystąpiono do likwidacji samorządu gospodarczego. W roku 1950 rozwiązano Izby Przemysłowo-Handlowe, tym także krakowską, mogącą się poszczycić stuletnią historią²⁷.

Po wyeliminowaniu opozycji i zdobyciu całkowitej dominacji politycznej władze komunistyczne przeszły do bezpośredniej ingerencji we wszystkich dziedzinach życia umysłowego, doprowadzając do ich całkowitego sparaliżowania pod koniec 1949 roku.

Już 5 lipca 1946 roku wydano dekret o powołaniu do życia Głównego Urzędu Kontroli, Prasy, Publikacji i Widowisk, zwanego potocznie cenzurą. Zmian w polityce kulturalnej dokonywał nieustannie rozrastający się aparat biurokratyczny państwa, w tym Ministerstwo Kultury i Sztuki, Komitet Kulturalny Rady Ministrów, powstały w grudniu 1945 roku, a także wojewódzkie rady kulturalne.

16 listopada 1947 roku przebywając we Wrocławiu, Przewodniczący Rady Państwa i Prezydent Rzeczypospolitej Bolesław Bierut zapowiedział ofensywę władz w dziedzinie kultury. Resortem Kultury i Sztuki kierował wówczas Stefan Dybowski. Plenum sierpniowe KC PPR w 1948 roku oraz Kongres Zjednoczeniowy i powstanie Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej przyspieszyły tę ofensywę. Kultura stopniowo uległa procesowi pełnej ideologizacji. Kluczową rolę w resorcie odgrywał wówczas wiceminister Włodzimierz Sokorski, wykonujący dyrektywy Jakuba Bermana, wpływowego członka Biura Politycznego KC PZPR, który nadzorował Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego, ideologię i kulturę. Ważną osobą wpływającą na kształt polityki kultural-

---

²⁶ A. Czubiński, *Dzieje najnowsze Polski: Polska Ludowa (1944–1989)*, Poznań 1992, s. 97–99; J. Gołębiowski, *Nacjonalizacja przemysłu w Polsce*, Warszawa 1965.

²⁷ A. Albert (W. Roszkowski), *Najnowsza historia Polski 1918–1980*, Londyn 1991, s. 593–595; H. Minc, *Charakter i tendencje rozwojowe naszego przemysłu*, „Nowe Drogi” 1947, nr 1; L. Zachuta, A. Zdebski, *Izba Przemysłowo-Handlowa 1850–2000*, Kraków 2000, s. 128–130; T. Kargol, *Izba Przemysłowo-Handlowa w Krakowie w latach 1850–1939. Dzieje – ludzie – polityka – gospodarka*, Kraków 2003; A. Kielbicka, *Izba Przemysłowo-Handlowa w Krakowie w latach 1850–1950*, „Biblioteka Krakowska” 2003, nr 145, s. 128–147.

nej w latach 1948–1950 był również Jerzy Albrecht – kierownik Działu Propagandy, Kultury i Oświaty KC PZPR²⁸.

Jednym z głównych instrumentów monopolizacji kultury przez komunistów była unifikacja prasy, upaństwowienie prawie wszystkich wydawnictw i całej poligrafii. W propagandzie na pierwszy plan wysuwano hasła umasowienia, upowszechnienia kultury. W tym celu otwierano wiele instytucji, przeznaczając na ten cel poważne środki finansowe. Jednocześnie kulturę wykorzystywano do indoktrynacji społeczeństwa. Państwo, za którym stała partia, przejęło pełną kontrolę zarówno nad ideologią, jak i kulturą²⁹.

Działania te objęły także naukę i oświatę. 28 października 1947 roku został wydany dekret o organizacji szkolnictwa wyższego, na podstawie którego znacznie ograniczono autonomię uczelni. Przeprowadzono czystkę wśród profesorów szkół wyższych, szczególnie reprezentujących nauki społeczno-ekonomiczne, historię i filozofię³⁰.

W 1951 roku zorganizowano I Kongres Nauki Polskiej – na jego wniosek rząd uchwalił ustawę o Polskiej Akademii Nauk, powstałej na wzór podobnej instytucji w Związku Radzieckim. 21 czerwca 1951 roku władze komunistyczne rozpoczęły likwidację zasłużonej dla rozwoju nauki Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie, narzucając jej Walnemu Zgromadzeniu uchwałę zapowiadającą samolikwidację. Ostatnie posiedzenie Zarządu PAU odbyło się w październiku 1952 roku. Na mocy uchwały rządu PAN przejęła placówki badawcze PAU³¹.

Także samorząd terytorialny nie przetrwał tej próby i został zlikwidowany. 20 marca 1950 roku Sejm uchwalił ustawę o terenowych organach jednolitej władzy państwowej. Nastąpiło zniesienie urzędów wojewodów, starostów, burmistrzów i wójtów, ich kompetencje zostały przekazane prezydiom odpowiednich rad narodowych. W ten sposób powstał system rad narodowych, podporządkowanych hierarchicznie Radzie Państwa³².

Muzeum Przemysłu Artystycznego, powstałe i funkcjonujące jako miejska instytucja samorządowa, którego celem było ożywianie lokalnego i regionalnego środowiska zawodowego rzemieślniczo-przemysłowego, nie miało szans na dalszą egzystencję w nowych realiach społeczno-politycznych. Centralnie organizowane życie gospodarcze, społeczne i kulturalne oraz nowy system szkolnictwa zawodowego wykluczały dalszą indywidualną działalność Muzeum.

Pierwszym kluczowym powojennym aktem prawnym w dziedzinie muzealnictwa polskiego było upaństwowienie dekretem z 7 maja 1945 roku Muzeum Narodowego w Warszawie i nadanie mu charakteru centralnej placówki muzealnej w Polsce Ludo-

---

²⁸ T. Mołdawa, *Ludzie władzy 1944–1991*, Warszawa 1991, s. 329–330, 336.

²⁹ A. Czubiński, dz. cyt., s. 244–246; M. Fik, *Kultura polska po Jalcie. Kronika lat 1944–1981*, Londyn 1989.

³⁰ A. Czubiński, dz. cyt., s. 167.

³¹ A. Albert, dz. cyt., s. 646; J. Dybiec, *Polska Akademia Umiejętności 1872–1952*, Kraków 1993, s. 21–23; J. Piskurewicz, *Prima Inter Pares. Polska Akademia Umiejętności w latach II Rzeczypospolitej*, Kraków 1998; P. Hübner, *Sila przeciw rozumowi... Losy Polskiej Akademii Umiejętności w latach 1939–1989*, Kraków 1994.

³² A. Czubiński, dz. cyt., s. 214.

wej³³. Ważnym dokumentem, który zaważył na dalszych losach Muzeum Przemysłu Artystycznego oraz większości placówek muzealnych w Polsce, był okólnik Kancelarii Rady Państwa nr 73 do Prezydium Wojewódzkich, Powiatowych i Miejskich Rad Narodowych w sprawie instrukcji działalności samorządu na polu kultury i sztuki, wydany w Warszawie 30 grudnia 1948 roku przez szefa Kancelarii Rady Państwa Kazimierza Mijała³⁴. Czytamy tam, iż „w związku z dalszym porządkowaniem zakresu działania samorządów, Rada Państwa zaaprobowała następujące wytyczne w dziedzinie kultury i sztuki, ustalone z właściwymi czynnikami rządowymi: I. zakładanie i prowadzenie muzeów z wyjątkiem miejskich muzeów o charakterze wyłącznie lokalnie historycznym należy do Państwa. Wszystkie muzea nieodpowiadające temu wyjątkowemu charakterowi, będą przejęte przez Państwo najpóźniej do 1 stycznia 1950 r.”.

Jedynie muzea historyczne zajmujące się wyłącznie historią danego miasta mogły być prowadzone w drodze wyjątku przez poszczególne miasta. Okólnik przewidywał również, że zawodowe teatry, opery i filharmonie, szkoły artystyczne może jedynie zakładać i prowadzić państwo. Tak jak w wypadku muzeów, instytucje owe miały zostać przejęte przez Ministerstwo Kultury i Sztuki 1 stycznia 1950 roku. Dokument przewidywał ponadto rozpoczęcie już w 1949 roku przejmowania większych instytucji tego typu przez Ministerstwo.

W wypadkach, gdy samorząd preliminował wydatki na rok 1949 na instytucje kultury objęte akcją upaństwowienia, powinien był przekazać Ministerstwu preliminarzne sumy lub odpowiednie ich części. Przejmowane instytucje miały być przekazane na Skarb Państwa z całym majątkiem ruchomym i nieruchomym (nieruchomości, pomieszczenia, magazyny, inwentarz zabytków i użytkowy, rekwizyty teatralne, urządzenia i warsztaty szkolne itp.).

W okólniku nr 73 podkreślono, że żadne roszczenia majątkowe z tytułu przekazania nie powinny występować. W punkcie 6 dokumentu zalecano, aby organy tych jednostek samorządowych, które prowadzą instytucje podlegającym przekazaniu Ministerstwu Kultury i Sztuki, nie powinny czekać biernie na ich przejęcie, lecz same muszą wystąpić z inicjatywą i w porozumieniu z właściwymi organami Ministerstwa ustalić czas i tryb przejęcia. Ponadto w punkcie 7 okólnika znalazły się zalecenia dotyczące działalności kulturalnej instytucji samorządowych: „Właściwym polem działalności samorządu na polu kultury i sztuki jest upowszechnianie kultury na danym terenie. W tym celu samorząd winien zakładać i prowadzić świetlice i domy ludowe oraz popierać materialnie i moralnie, brać udział w organizowaniu teatrów amatorskich, orkiestr, chórów ludowych. Ponadto samorząd powinien roztoczyć szczególną opiekę nad miejscami straceń i pomnikami męczeństwa przez zabezpieczanie nieupamiętnionych jeszcze miejsc straceń i konserwowanie pomników”³⁵.

Kolejnym ważnym dokumentem było wydanie uchwały przez Komitet Ministrów do spraw Kultury z 6 października 1949 roku w sprawie upaństwowienia muzeów

---

³³ S. Lorentz, *Przewodnik po muzeach i zbiorach w Polsce*, Warszawa 1973, s. 34; Brzostowski, Orysiak, *Muzea w Polsce*, Warszawa 1971, s. 252.

³⁴ L. dz.VII 1874/48.

³⁵ APKr., MPA 3, k. 3–5.

publicznych i podporządkowania ich Naczelnej Dyrekcji Muzeów i Ochrony Zabytków – Ministerstwu Kultury i Sztuki, którą kierował prof. dr Stanisław Lorentz³⁶.

Na podstawie uchwały Ministerstwo Kultury i Sztuki wydało zarządzenie nr 78 z 9 grudnia 1949 roku w sprawie sposobów i trybu przejęcia w zarząd i użytkowanie państwa muzeów publicznych należących do związków samorządu terytorialnego, stowarzyszeń i osób fizycznych. Na mocy tego aktu prawnego przystąpiono do przejmowania muzeów publicznych w terminie do 31 grudnia 1949 roku.

Akt przejęcia placówek muzealnych był sporządzany w 4 egzemplarzach przez upoważnionego przedstawiciela Ministerstwa Kultury i Sztuki przy udziale przedstawiciela właściciela (zarządcy) muzeum oraz kierownika muzeum. W akcie przejęcia znajdował się opis placówki oraz wykaz jej nieruchomości, budynków, pomieszczeń, magazynów, urządzeń technicznych, a także spis inwentarza ruchomego i zbiorów nieruchomych, podlegających przejęciu³⁷.

Na 10 grudnia 1949 roku jest datowane pismo Naczelnej Dyrekcji Muzeów i Ochrony Zabytków Ministerstwa Kultury i Sztuki do Zarządu Miejskiego w Krakowie w sprawie przejęcia Muzeum Przemysłu Artystycznego³⁸. Dokument podpisał prof. dr Kazimierz Majewski. Na podstawie uchwały z 6 października 1949 i zarządzenia z 9 grudnia 1949 roku został wyznaczony termin przejęcia Muzeum przez Ministerstwo Kultury i Sztuki w zarząd oraz użytkowanie państwa – 16 grudnia 1949 roku³⁹.

Na przedstawiciela Ministerstwa upoważnionego do dokonania przejęcia Muzeum Przemysłu Artystycznego został powołany Antoni Dębnicki, starszy radca Naczelnej Dyrekcji Muzeów i Ochrony Zabytków⁴⁰. Potwierdzenie przejęcia przez państwo Muzeum Przemysłu Artystycznego znajdujemy w piśmie Ministerstwa Kultury i Sztuki do dyrekcji Muzeum z 16 grudnia 1949 roku, w którym jest zawarta adnotacja, iż z dniem 1 stycznia 1950 roku zostało ono upaństwowione. Akt przejęcia został dokonany 16 grudnia 1949 roku przez delegata Ministerstwa – Dębnickiego⁴¹.

W akcie przejęcia w zarząd i użytkowanie Muzeum przez Ministerstwo Kultury i Sztuki znajdujemy informacje, że w procedurze przejęcia wzięli udział przedstawiciele Gminy Miasta Kraków, działający na mocy delegacji prezydenta miasta Henryka Dobrowolskiego z 15 grudnia 1949 roku: mgr Bolesław Pirożyński, naczelnik Wydziału Oświaty i Kultury Zarządu Miejskiego w Krakowie; dr Karol Bunsch, syndyk Zarządu Miejskiego w Krakowie, znany pisarz; Adam Wadowski, inspektor Wydziału Kontroli Zarządu Miejskiego; mgr Antoni Stojda, referent Wydziału Oświaty i Kultury Zarządu Miejskiego, a także dyrektor Muzeum Kazimierz Witkiewicz.

---

³⁶ Komitet Ministrów do spraw Kultury. Sprawozdanie z działalności w roku 1949, Warszawa 1950, s. 34.

³⁷ APKr., MPA 3, k. 7–8.

³⁸ L. dz. 14150/49/ZM.

³⁹ APKr., MPA 3, k. 9.

⁴⁰ Pismo Naczelnej Dyrekcji Muzeów i Ochrony Zabytków Ministerstwa Kultury i Sztuki z 12 grudnia 1949 roku (L. dz. 14191/49/ZM), podpisał je wicedyrektor Naczelnej Dyrekcji Muzeów i Ochrony Zabytków prof. dr Zdzisław Kępiński; APKr., MPA 3, k. 11.

⁴¹ APKr., MPA 3, k. 25.

W zarząd i użytkowanie Państwo przeszły nieruchomości Muzeum (budynek przy ul. Smoleńsk 9), ruchomości użytkowe, maszyny, warsztaty, narzędzia, inne przedmioty użytkowe objęte spisami „Inwentarza Ogólnego”, składającego się z 2 tomów, zawierających 1 521 pozycji. Przejęto zbiory muzealne ujęte w „Inwentarzu Zbiorów”, spisane w 7 tomach, w sumie 33 694 pozycje; zbiory biblioteki skatalogowane w inwentarzu kartkowym, ogółem 26 474 pozycje oraz w inwentarzu książkowym zbiorów daru Heleny Dąbcańskiej-Budzynowskiej (7 tomów, 5 725 dzieł), a także w inwentarzu książkowym biblioteki z byłych kursów Adriana Baranieckiego (1 tom, 5 276 pozycji). Ogółem zostało przejętych 37 475 pozycji bibliotecznych. Ponadto przejęto Gabinet Rycin z katalogiem kartkowym obejmującym 23 975 pozycji, a także zbiór klisz fotograficznych, w którego inwentarzu znajdowało się 7 278 pozycji. W obrębie muzeum znajdowało się również 13 depozytów osób trzecich oraz niewielki cenny księgozbiór Towarzystwa Miłośników Książki w Krakowie, skład książek z zapisu Ernesta Bandrowskiego oraz fundacji Adelmanowej na rzecz Biblioteki Publicznej w Krakowie. Ponadto w dokumencie przejęcia znalazło się polecenie delegata Ministerstwa, które dotyczyło wykonania przez dyrekcję Muzeum spisu obiektów z natury do 31 marca 1950 roku⁴².

Kolejnym ważnym dokumentem prawnym było zarządzenie Ministerstwa Kultury i Sztuki nr 79 z 26 lipca 1950 roku w sprawie włączenia muzeum do Muzeum Narodowego w Krakowie, którego dyrektorem był wówczas prof. Tadeusz Dobrowolski. Na podstawie tego dokumentu majątek nieruchomy Muzeum Przemysłu Artystycznego został przekazany w zarząd i użytkowanie Muzeum Narodowego w Krakowie, majątek ruchomy zaś – na jego własność. Pracownicy Muzeum Przemysłu Artystycznego mieli znaleźć zatrudnienie w Muzeum Narodowym, które zostało zobowiązane do utworzenia Działu Przemysłu Artystycznego. Zarządzenie weszło w życie 1 sierpnia 1950 roku⁴³.

Następnym aktem prawnym było zarządzenie Ministerstwa Kultury i Sztuki nr 150 z 28 grudnia 1951 roku w sprawie przekazania krakowskiej Akademii Sztuk Pięknych pomieszczeń dawnego Muzeum Przemysłu Artystycznego przy ul. Smoleńsk 9 wraz z biblioteką, kolekcją plakatu i gabinetem rycin⁴⁴. Tak to wydarzenie wspominał dyrektor Muzeum Narodowego Tadeusz Dobrowolski: „Przegrałem spór o gmach Muzeum Przemysłowego, który przydzielono Akademii Sztuk Pięknych. Ostatnio stan posiadania Muzeum Narodowego w owym gmachu uległ dalszemu ograniczeniu. Władze lokalne i centralne były zdania, że ważniejsza jest sztuka żywa i aktualna niż dawna. Można by też snuć refleksje na temat właściwego wyzyskania budynku. Sadzę, że należało przywrócić mu dawne znaczenie i dawne zadania, polegające na kształceniu rzemieślników i uszlachetnianiu rękodzieła”⁴⁵.

W zbiorach Archiwum Państwowego w Krakowie znajduje się także pismo ukazujące losy spuścizny byłego Muzeum Przemysłu Artystycznego na początku lat pięć-

⁴² APKr., MPA 3, k. 27–35.

⁴³ APKr., MPA 3, k. 41.

⁴⁴ APKr., MPA 3, k. 57; APKr., MPA 5.

⁴⁵ T. Dobrowolski, *Wspomnienia z lat 1950–1956*, (w:) „Rozprawy i Sprawozdania Muzeum Narodowego w Krakowie”, t. XI, 1976, s. 15.

dziesiątych. Budynek Muzeum przy ul. Smoleńsk 9 był eksploatowany wówczas przez kilka krakowskich instytucji, w tym Akademię Sztuk Pięknych, Zakład Doskonalenia Rzemiosła, Muzeum Narodowe, szkołę inżynierską, biuro wystaw objazdowych. W piśmie czytamy, iż w celu należytego i sprawnego kontynuowania działalności byłego muzeum jako oddziału Muzeum Narodowego w Krakowie byłoby wskazane udzielić kierownictwu tego oddziału „półautonomii”, jaką cieszyło się Muzeum w Tarnowie. Podkreślano, że oddział ma specyficzny charakter i działalność jego powinna się opierać na posiadanej bibliotece naukowej, doskonale wyposażonych warsztatach stolarskich, introligatorskich, mechanicznych i drukarni, które „przy nie-stosownej administracji wykorzystywane są niejednolicie i bez planu”. Ponadto wskazywano, że bezplanowe eksploatowanie warsztatów, pomieszczeń muzealnych powoduje szybkie niszczenie urządzeń, które niegdyś były podstawą działalności Muzeum, także biblioteka Muzeum nie otrzymuje stosownych środków finansowych w budżecie Muzeum Narodowego⁴⁶.

Działalność Muzeum Przemysłu Artystycznego w Krakowie w latach powojennych ilustruje poniższe zestawienie. Przy przeglądaniu tabeli zwraca uwagę prawie całkowity brak aktywności wystawienniczej, edukacyjnej, oświatowej po zlikwidowaniu samodzielności instytucji i włączeniu jej jako dział w strukturę organizacyjną Muzeum Narodowego w Krakowie⁴⁷.

Lata	Wystawy	Odczyty	Wydawnictwa	Zakupy biblioteczne	Konkursy
1946	6	6	3	534	1
1947	6		4	618	1
1948	7	10	2	633	1
1949	10	12	6	406	1
1950		+ 1 koncert			
1950–1951 Po przyłączeniu do MNK	1	0	0	27	0

Epilog

W związku z likwidacją muzeum rozpoczął się długotrwały proces dyslokacji jego zbiorów. Muzeum Narodowe w Krakowie przejęło kolekcje rzemiosła i przemysłu artystycznego, pozostało równocześnie użytkownikiem pomieszczeń na trzecim piętrze dawnego Muzeum. Zbiór teatraliów, a także nieco później w 1956 roku klisz i fotografii otrzymało Muzeum Historyczne Miasta Krakowa.

⁴⁶ APKr., MPA 3, k. 61.

⁴⁷ APKr., MPA 3, k. 51.

Część obiektów dawnego Muzeum przechowywano w magazynach i salach przy ul. Smoleńsk, część zaś przeniesiono do tymczasowego lokalu magazynowego Muzeum Narodowego w Szarej Kamienicy przy Rynku Głównym. W roku 1959 w związku z koniecznością opuszczenia tego lokalu wynikła konieczność stworzenia zbiorom stosownych warunków przechowywania. Dyrekcja Muzeum Narodowego podjęła wówczas decyzję przeprowadzenia selekcji tej części zbiorów. W wyniku tego zabiegu część zbiorów włączono do działów Muzeum Narodowego, a pozostałą część przekazano drogą depozytów do różnych instytucji w Krakowie. Muzeum Narodowe zachowało w Dziale Rzemiosła Artystycznego kolekcję ceramiki dawnego Muzeum Przemysłu Artystycznego, zawierającą wyroby manufakturowe i fabryczne oraz ceramikę ludową i egzotyczną. Kolekcja ta stanowiła najpełniejszy zbiór w Polsce, ilustrujący wszystkie ceramiczne techniki formowania i zdobienia w ich rozwoju historycznym i geograficznym. Muzeum Narodowe zatrzymało także w całości kolekcję tkanin i kostiumów, łącznie z obiektami etnograficznymi o walorach artystycznych. Pozostawiono też w całości zbiór szkła. Zbiory etnograficzne polskie i obce, jak również obiekty z pogranicza rzemiosła i przemysłu niemające cech artystycznych przekazano Muzeum Etnograficznemu w Krakowie. Zabytki etnograficzne z Podhala otrzymało Muzeum Regionalne w Rabce, pozostające wówczas pod opieką Muzeum Narodowego w Krakowie. Zbiory przyrodnicze oddano do gabinetu przyrodniczego Uniwersytetu Jagiellońskiego oraz do Ogrodu Botanicznego. Natomiast zbiór kamieni i marmurów przekazano Katedrze Architektury Polskiej, wyroby metalowe zaś z kolekcją kłodek i podków z fabryki w Świątnikach, kolekcję zamków i okuć amerykańskich, odlewy i kopie metalowe otrzymała Katedra Historii Techniki przy Akademii Górniczo-Hutniczej w Krakowie.

W 1963 roku nastąpiło dalsze ograniczenie praw Muzeum Narodowego jako użytkownika pomieszczeń Akademii Sztuk Pięknych przy ul. Smoleńsk 9. Muzeum opuściło wówczas sale wystawowe na III piętrze gmachu. Zbiory byłego Muzeum Przemysłu Artystycznego zostały ostatecznie wcielone do poszczególnych działów Muzeum Narodowego.

Również zbiory Biblioteki dawnego Muzeum Przemysłu Artystycznego uległy rozproszaniu. W roku 1967 na mocy zarządzenia Ministerstwa Kultury i Sztuki zbiór wycinanek i malowań ludowych z kolekcji Towarzystwa Polskiej Sztuki Stosowanej przekazano do zbiorów Muzeum Etnograficznego w Krakowie, archiwum fotograficzne Ignacego Kriegera zaś podzielono między Muzeum Historyczne Miasta Krakowa i Muzeum Narodowe, pozostawiając znikomą jego część na miejscu. Księgozbiór Wyższej Szkoły dla Kobiet przekazano w 1968 roku do Wojewódzkiej Biblioteki Pedagogicznej w Krakowie⁴⁸. Ostatni dyrektor Muzeum Przemysłu Artystycznego, Witkiewicz, przez wiele lat, bo aż do 1963 roku, kierował biblioteką Akademii Sztuk Pięknych.

Na zakończenie należy wspomnieć, iż budynek dawnego Muzeum zachował się bez większych zmian, choć ze zniszczonym i znacznie uszczuplonym wyposażeniem.

---

⁴⁸ B. Kołodziejowa, dz. cyt., s. 204–205; T. Frączyk, *Sprawozdanie z działalności Muzeum Narodowego w Krakowie w latach 1962–1963*, (w:) „Rozprawy i Sprawozdania Muzeum Narodowego w Krakowie” 1967, s. 163–183.

Zniszczeniu uległa – niestety – sala wykładowa, nie zachowały się także warsztaty rzemiosła artystycznego. Według opinii dr. Zbigniewa Beiersdorfa, zachowane, choć w dużej mierze rozproszone, zbiory Muzeum i jego budynek dają podstawę do postawienia wniosku o rewitalizację tego Muzeum jako autonomicznej placówki⁴⁹.

---

⁴⁹ Z. Beiersdorf, dz. cyt., s. 163.